

บทความวิชาการ Hot Issue

(พฤศจิกายน 2560)

Social Impact Bond กับการพัฒนา SMEs

สำนักวิชาการ
สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
ดาวโหลดเอกสารได้ที่ <http://www.parliament.go.th/>

Social Impact Bond กับการพัฒนา SMEs

อานันท์ เกียรติสารพิภพ

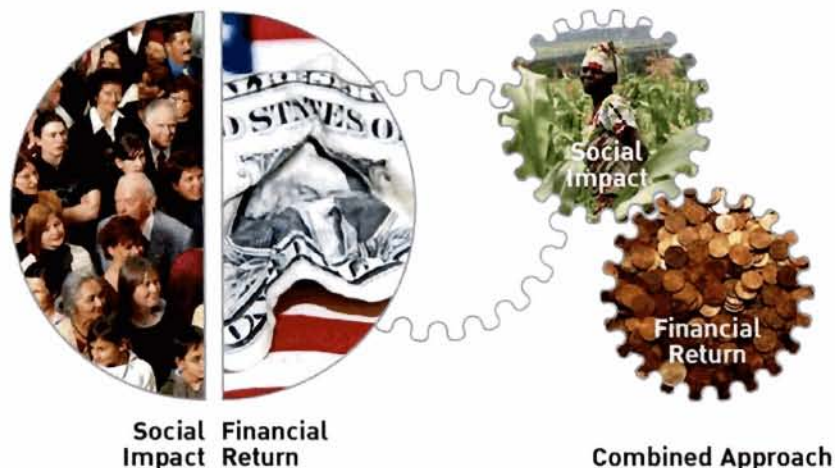
นิติกรชำนาญการพิเศษ

กลุ่มงานบริการวิชาการ 2 สำนักวิชาการ

ที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าภาครัฐมีงบประมาณจำกัด แต่ในขณะเดียวกันภาครัฐเองกลับมีความจำเป็นในการใช้งบประมาณอย่างไม่จำกัด ดังนั้น ภาครัฐของประเทศจึงต้องหาทางออกอย่างสร้างสรรค์ในการใช้งบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อลดภาระทางด้านงบประมาณ ทั้งนี้ จะต้องไม่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศด้วย โดยที่บางประเทศอาจอาศัยการก่อกำเนิดสาธารณะ เช่น ประเทศไทย เป็นต้น แต่ยังมีอีกหลายประเทศหลีกเลี่ยงวิธีการก่อกำเนิดสาธารณะ แต่พัฒนาแนวคิดและเครื่องมือทางการเงินการคลังรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น การร่วมลงทุนระหว่างรัฐกับเอกชน (Public-Private Partnership: PPP) หรือแม้แต่การส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) ที่แก้ปัญหาสังคมโดยใช้เครื่องมือทางธุรกิจและหลีกเลี่ยงการใช้งบประมาณจำนวนมากของรัฐ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม นวัตกรรมทางการเงินการคลังยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการลดข้อจำกัดในด้านงบประมาณให้แก่ภาครัฐ โดยในช่วง 5-6 ปี ที่ผ่านมา ได้มีนวัตกรรมประเภทหนึ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งเกิดขึ้นเพื่อตอบโจทย์ดังกล่าว คือ “Social Impact Bond: SIB” ซึ่งบางคนให้ความหมายว่า “พันธบัตรเพื่อสังคม” หรือ “พันธบัตรตอบแทนการพัฒนาสังคม”

A Combined Approach to Investing

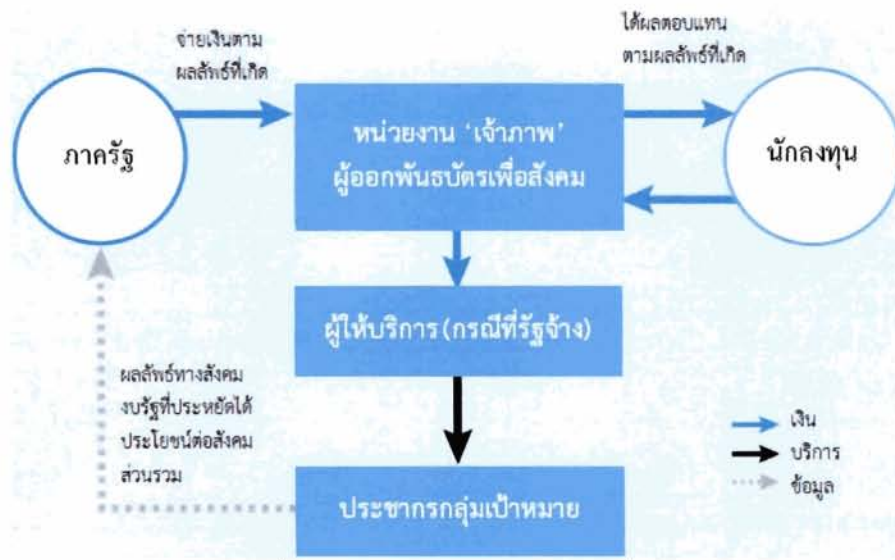
ภาพที่ 1 การร่วมกันสู่การลงทุน

ที่มา: <http://www.tcdc.or.th/creativethailand/article/CoverStory/25680>

Social Impact Bond: SIB เปรียบเสมือนสัญญาที่ภาครัฐในฐานะผู้ออกพันธบัตรสัญญาว่าจะจ่ายผลตอบแทนให้กับนักลงทุนเอกชนในฐานะผู้ถือพันธบัตร เช่น นักลงทุน ผู้ประกอบการทั่วไป ผู้ประกอบการเพื่อสังคม องค์กรไม่แสวงหากำไร (เอ็นจีโอ) หรือมูลนิธิ เป็นต้น ในกรณีที่สามารถสร้างผลลัพธ์เพื่อสังคมให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน โดยผลตอบแทนที่นักลงทุนจะได้รับ คือ เงินลงทุนที่ใช้ในการดำเนินโครงการบวกกับผลตอบแทนทางการเงินจากการลงทุน ซึ่งจะคำนวณเป็นสัดส่วนต่องบประมาณภาครัฐที่ลดลงในโครงการนั้น ๆ กล่าวคือ หากนักลงทุนสามารถช่วยให้ภาครัฐสามารถประหยัดงบประมาณในโครงการนั้น ๆ ลงได้มากเท่าไร นักลงทุนก็จะยิ่งได้ผลตอบแทนมากขึ้นเท่านั้น แต่หากนักลงทุนไม่สามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน ก็จะไม่ได้รับค่าชดเชยหรือผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, ม.ป.ป.)

SIB เกิดขึ้นครั้งแรกในปี 2553 ที่ประเทศอังกฤษ โดย Social Finance UK ซึ่งเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร (เอ็นจีโอ) ภายใต้โครงการ the Peterborough (เมืองปีเตอร์โบรว) ซึ่งเป็นโครงการฟื้นฟูความประพฤตินักโทษผู้พ้นโทษ เช่น การฝึกอาชีพ การจัดหางาน และการบำบัดอาการติดยา เป็นต้น โดยนักลงทุนจะได้รับผลตอบแทนจากการลงทุนก็ต่อเมื่ออัตราการกลับเข้าเรือนจำหรือการทำผิดซ้ำของนักโทษลดลงได้ตามเป้า ทั้งนี้ โครงการดังกล่าวได้ถูกนำไปใช้ในหลายประเทศ เช่น ออสเตรเลีย เยอรมนี และสหรัฐอเมริกา ภายใต้ชื่อโครงการที่แตกต่างกัน เช่น “Social Benefit Bond” “Social Bond” หรือ “Pay for Success Bond” เป็นต้น (มนทิณี ยงวิกุล, 2559)

จุดเด่นของ SIB คือ การให้ภาคเอกชนเป็นผู้ลงทุนในการดำเนินการภาคบริการเพื่อสังคมแทนภาครัฐ ซึ่งอาจมองได้ว่าเป็นสถานการณ์ที่ได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (win-win) โดยภาครัฐได้ประโยชน์จากการที่ไม่ต้องลงทุนในการดำเนินการภาคบริการเพื่อสังคมด้วยตนเอง ไม่ต้องรับผิดชอบหากการดำเนินการดังกล่าวไม่เป็นไปตามเป้า สำหรับภาคเอกชนแม้จะต้องรับภาระทั้งต้นทุนและความเสี่ยง แต่ก็จะได้รับผลตอบแทนจากภาครัฐจำนวนมากในกรณีที่สามารถดำเนินโครงการได้ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ SIB จำเป็นต้องมีตัวกลาง (Intermediary) เข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการเงินกองทุน และมีผู้ให้บริการทางสังคม (Social Service Provider) รับผิดชอบจัดกิจกรรมเพื่อสังคม (มูลนิธิเพื่อคนไทย, 2560)

ภาพที่ 2 อธิบายการทำงานของพันธบัตรเพื่อสังคม

ที่มา: <https://thaipublica.org/2013/12/social-impact-bond-structure/>

ประโยชน์ของ SIB

SIB มีประโยชน์หลายประการ ดังต่อไปนี้ (สฤณี อาชวานันทกุล, 2556)

1. ช่วยให้ภาครัฐมีงบประมาณในการใช้จ่ายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในโครงการเชิงป้องกัน เช่น การป้องกันการติดคุกซ้ำ โดยนักลงทุน ได้แก่ มูลนิธิ กองทุนเพื่อสังคม ไปจนถึงกองทุนรวมกระแสหลัก ที่ซื้อพันธบัตรเพื่อสังคมไปจะเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงแทนภาครัฐในกรณีที่โครงการอาจจะไม่ประสบความสำเร็จ หมายความว่า การระดมทุนรูปแบบเดิมด้วยวิธีการออกพันธบัตร ภาครัฐจะต้องเป็นผู้ชำระดอกเบี้ยทุกงวด ไม่ว่าโครงการจะประสบความสำเร็จหรือไม่ก็ตาม

2. ช่วยให้นักลงทุนรวมถึงผู้ให้บริการมีแรงจูงใจตรงกันที่ต้องการให้โครงการประสบความสำเร็จ สามารถแก้ปัญหาสังคมได้มากที่สุด เนื่องจากหากช่วยให้โครงการประสบความสำเร็จ ตนเองก็จะได้รับผลตอบแทนหรือค่าจ้างในอัตราที่สูง ดังนั้น ผู้ให้บริการจะมีเป้าหมายที่การแก้ปัญหาสังคมและมีแรงจูงใจที่จะคิดค้นและใช้นวัตกรรมต่าง ๆ ในการดำเนินโครงการ นักลงทุนก็จะสนใจติดตามผลลัพธ์ทางสังคมด้วย

3. ช่วยให้เกิดการวัดผลที่เป็นรูปธรรม ต่อเนื่อง และรัดกุม ให้เป็นกลไกภายใน (embedded) ก่อนเริ่มดำเนินโครงการ ไม่ใช่หาวิธีวัดผลภายหลังจากดำเนินโครงการไปแล้ว หรือไม่ให้ความสนใจต่อผลสำเร็จของโครงการ เนื่องจากผลตอบแทนจากพันธบัตรรวมถึงค่าจ้างที่ภาครัฐจะจ่ายให้แก่ผู้ให้บริการนั้นผูกติดกับเงื่อนไขความสำเร็จของโครงการและงบประมาณที่ภาครัฐจะสามารถประหยัดได้จากความสำเร็จดังกล่าว การมีกลไก

4. ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและความคุ้มค่าเงินของการใช้จ่ายภาครัฐ เนื่องจากภาครัฐจะจ่ายค่าจ้างเต็มจำนวนให้แก่ผู้ให้บริการในกรณีที่โครงการประสบความสำเร็จเท่านั้น

5. ช่วยดึงดูดทุนรูปแบบใหม่ ๆ จากนักลงทุนสถาบัน รวมถึงนักลงทุนรายย่อยเข้าสู่ภาคสังคมที่ยังต้องการการลงทุนอีกมากในอนาคต โดยเฉพาะภาคการแพทย์และการศึกษา

6. ช่วยผลักดันให้โครงการที่ระดมทุนด้วยพันธบัตรรูปแบบนี้มีความโปร่งใสมากกว่าโครงการของรัฐทั่วไป เนื่องจาก SIB เป็นตราสารทางการเงินประเภทหนึ่ง จึงต้องผ่านการประเมินโครงสร้างและความเป็นไปได้ทางการเงิน โดยผู้ประเมินอิสระต้องทำตามกฎระเบียบข้อบังคับเรื่องการเปิดเผยข้อมูลของตลาดทุน

ความเสี่ยงของ SIB

แม้ SIB จะมีประโยชน์หลายประการ แต่ก็มีความเสี่ยงหลายประการ ดังต่อไปนี้ (สฤณี อาชวานันทกุล, 2556)

1. เนื่องจากเงื่อนไขที่ SIB ถูกเชื่อมโยงระหว่างผลตอบแทนกับผลลัพธ์ทางสังคม และงบประมาณที่ภาครัฐสามารถประหยัดได้หากโครงการประสบผลสำเร็จ ดังนั้น นักลงทุนย่อมต้องมองหาแต่โครงการที่สามารถคาดการณ์ถึงผลสำเร็จเท่านั้น หมายความว่า ส่วนราชการและองค์กรที่ทำงานแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างที่ไม่สามารถวัดผลออกมาเป็นตัวเลขได้อย่างชัดเจน เช่น การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน โครงการศิลปะชุมชนเพื่อเสริมสร้างความสามัคคี เป็นต้น อาจเข้าไม่ถึงทุนรูปแบบนี้เลย

2. นักลงทุนย่อมต้องการติดตามตรวจสอบให้มั่นใจว่าเงินลงทุนของพวกเขาจะถูกนำไปใช้ดำเนินโครงการตามข้อตกลงระหว่างรัฐกับองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (เอ็นจีโอ) ผู้ให้บริการ ดังนั้น นักลงทุนจะมีความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ส่งผลให้นักลงทุนมีอิทธิพลต่อแนวทางการดำเนินงานของเอ็นจีโอด้วยรูปแบบหรือมุมมองแบบธุรกิจ ซึ่งอาจขัดแย้งกับปรัชญาหรือแนวทางการดำเนินงานได้

3. ภาครัฐที่สามารถระดมทุนจากพันธบัตรมาดำเนินโครงการเองโดยไม่จ้างเอ็นจีโอดำเนินการแทนจะสามารถทำงานในพื้นที่ซึ่งมีเอ็นจีโอจำนวนมากทำงานอยู่ แต่จะมีทรัพยากรมากกว่าและมีเป้าหมายที่แคบกว่า ซึ่งจะกลายเป็นมาตรฐานใหม่ในการทำงานของภาครัฐและเอ็นจีโอที่รัฐทำงานด้วย สถานการณ์ในลักษณะเช่นนี้อาจจะทำให้เกิดการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมระหว่างเอ็นจีโอด้วยกันเอง

4. นักวิจารณ์หลายคนมองว่าบริการสาธารณะต่าง ๆ นั้นเป็นส่วนสำคัญของสัญญาประชาคมที่ภาครัฐทำกับประชาชนผ่านการใช้อำนาจในฐานะตัวแทนของประชาชน ดังนั้น ภาครัฐจึงไม่ควรลดความเสี่ยงโดยวิธีการมอบความรับผิดชอบของตนเองไปให้แก่ภาคเอกชนด้วยการออกพันธบัตร

5. SIB เป็นตราสารทางการเงินประเภทหนึ่ง ทำให้ต้องอาศัยตัวกลางจำนวนมาก ตั้งแต่ผู้ประเมินโครงการ ผู้จัดการ ค่าใช้จ่ายในการจ้างวานชธนกิจออกแบบโครงสร้างทางการเงิน ค่าใช้จ่ายเหล่านี้รวมกันอาจทำให้ SIB มีต้นทุนสูงในการดำเนินโครงการ

SIB กับการพัฒนา SMEs

เนื่องจาก SMEs เป็นรากฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทย โดยมีสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 90 ของจำนวนวิสาหกิจทั้งหมด และยังเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญอีกด้วย สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยจึงได้ดำเนินการศึกษาเรื่องการลงทุนในพันธบัตรเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพ SMEs ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันยังไม่มีประเทศใดดำเนินโครงการ SIB ในกิจกรรมเพื่อส่งเสริม SMEs อย่างเป็นทางการเช่นเดียวกับในสาขาอื่น ๆ ทั้งนี้ อาจด้วยเหตุผลที่ว่า การส่งเสริม SMEs เป็นหน้าที่ของภาครัฐ ซึ่งเป็นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าประเด็นทางสังคม

อย่างไรก็ตาม ภาคเอกชนมีโครงการส่งเสริม SMEs ที่อาจนำมาต่อยอดเป็น SIB ได้ เช่น หอการค้าไทย และสภาหอการค้าแห่งประเทศไทยมีโครงการทำนา 1 ไร่ ได้เงิน 1 แสนบาท ซึ่งช่วยให้คำปรึกษาและฝึกอบรมเกษตรกรเกี่ยวกับช่องทางและวิธีการเพิ่มรายได้จากการทำนา โดยมีเป้าหมายชัดเจนว่าเกษตรกรจะต้องมีรายได้ไม่ต่ำกว่า 1 แสนบาทต่อไร่ หรือโครงการ 1 บริษัทดูแล 1 ชุมชน และโครงการ 1 หอการค้า 1 สหกรณ์ เป็นต้น ส่วนองค์กรภาคเอกชนอื่น ๆ ได้แก่ สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้น มีกิจกรรมการฝึกอบรมและพัฒนาทักษะผู้ประกอบการ และการรับรองสถานภาพของ SMEs ในการพิจารณาสินเชื่อหรือได้รับสิทธิส่งเสริม (Certification) โครงการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าภาคเอกชนมีศักยภาพในการเป็น Social Service Provider

ทั้งนี้ การดำเนินกิจกรรมส่งเสริม SMEs ของภาครัฐและภาคเอกชนที่ผ่านมายังขาดการติดตามและประเมินผลความสำเร็จโครงการที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม ซึ่งหากสามารถพัฒนาระบบการประเมินผลได้ดี ก็มีโอกาสดูต่อยอดไปเป็น SIB ได้ ดังนั้น ในระยะแรก ภาครัฐอาจสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนเพื่อเข้ามาลงทุนในกิจกรรมส่งเสริม SMEs โดยกำหนดเป้าหมายความสำเร็จของโครงการตลอดจนผลตอบแทนในระดับที่ต่ำกว่าก่อน เพื่อจำกัดความเสี่ยงของภาคเอกชน และหากโครงการสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดร่วมกันไว้ก็อาจจะจ่ายผลตอบแทนเพิ่มเติม (Incentive Pay) รูปแบบนี้จะเป็นการจ้างภาคเอกชนบริหารจัดการกิจกรรมส่งเสริม SMEs ภายใต้ระบบการจ่ายตามผลงานซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์มากกว่า เนื่องจากภาคเอกชน เช่น หอการค้าจังหวัด หรือสภาอุตสาหกรรมจังหวัด เป็นต้น นั้นมีจุดแข็งที่สำคัญ คือ มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในธุรกิจ รู้จัก คำนึง และเข้าใจความต้องการของ SMEs ในพื้นที่มากกว่าหน่วยงานส่วนกลางของภาครัฐ แต่ขาดงบประมาณในการดำเนินการ ระยะกลาง เมื่อมีตัวอย่างโครงการที่ประสบความสำเร็จชัดเจน และภาคเอกชนสามารถประเมินความเสี่ยงได้ถูกต้องชัดเจนแล้ว เช่น หากหอการค้าไทยมีการจัดเก็บสถิติที่บ่งบอกได้ว่าเกษตรกรสามารถทำรายได้ไร่ละไม่ต่ำกว่า 1 แสนบาท หลังจากที่ได้รับการฝึกอบรมมีจำนวนและสัดส่วนเท่าไรของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการทั้งหมด เป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ ก็จะช่วยให้สามารถตัดสินใจได้ว่านักลงทุนควรจะลงทุนในโครงการดังกล่าวภายใต้เงื่อนไขค่าตอบแทนตามที่ภาครัฐเสนอให้หรือไม่ ในระยะยาวก็จะสามารถพัฒนาเป็น SIB ได้ โดยการระดมทุนในรูปแบบของพันธบัตรเพื่อนำเงินมาขยายโครงการดังกล่าว โดยมีหน่วยงานทำหน้าที่เป็นตัวกลางเข้ามาบริหารจัดการเงินกองทุน

SIB นับเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่น่าสนใจและสามารถนำมาปรับใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของ SMEs ไทยได้ เนื่องจากภาครัฐจะได้ประโยชน์จากการประหยัดงบประมาณ บุคลากร ในการจัดทำโครงการต่าง ๆ ผู้ลงทุนก็จะได้รับผลตอบแทน ผู้ให้บริการทางสังคมก็จะมีแหล่งเงินทุน และผู้ประกอบการก็จะได้รับการพัฒนาศักยภาพ หากทุกฝ่ายร่วมกันทำอย่างมุ่งมั่นย่อมประสบความสำเร็จซึ่งจะส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ (ชนิษฐา ปะกีน้าหัง, 2560)

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

ที่ผ่านมา การดำเนินโครงการของภาครัฐภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ภาครัฐจะนิยมใช้วิธีการเปิดให้ประมูลให้ภาคเอกชนเข้ามามีข้อเสนอ เช่น การให้สัมปทาน หรือข้อตกลงร่วมเป็นพันธมิตรระหว่างรัฐกับเอกชน (Public-Private Partnership: PPP) ข้อดี คือ ประชาชนมีโอกาสที่จะได้รับการบริการที่มีคุณภาพดีกว่าที่ภาครัฐดำเนินการเอง แต่ข้อเสีย คือ บุคลากรของภาครัฐจะไม่ปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงานของตนเอง ไม่มีแรงจูงใจที่จะขยันทำงาน คิดค้นนวัตกรรม โดยจะยังคงทำงานในรูปแบบเดิม ๆ นอกจากนี้ นักวิชาการหลายคนมองว่าสัญญาในลักษณะเช่นนี้ไม่เป็นธรรมกับภาครัฐ เนื่องจากเป็นการเปิดช่องให้ภาคเอกชนได้รับผลตอบแทนที่สูงเกินควร ในขณะที่ตัวภาครัฐกลับเป็นผู้รับความเสี่ยงส่วนใหญ่ไว้

โครงการ SIB เป็นแนวคิดในการพัฒนาสังคมที่แปลกใหม่ หัวใจของ SIB คือ มีผลลัพธ์และผลกระทบที่ชัดเจน และภาครัฐจะจ่ายค่าตอบแทนก็ต่อเมื่อได้รับผลลัพธ์หรือผลกระทบนั้น ๆ ดังนั้น การที่จะให้ภาคเอกชนมาลงทุนในส่วนของช่วยเหลือพัฒนา SMEs อาจจะมีความเสี่ยงในแง่ที่ว่าหากรับเงินลงทุนไปแล้วจะสามารถช่วยเหลือ SMEs ได้จริงหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ภาครัฐจึงควรเข้ามาช่วยเหลือในบางส่วน โดยภาครัฐอาจจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านเงินทุนแต่ให้ภาคเอกชนเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งหากภาคเอกชนสามารถดำเนินการได้สำเร็จ ภาครัฐพร้อมที่จะให้ค่าตอบแทน ซึ่งอาจจะมีจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับการที่ภาคเอกชนไปลงทุนด้วยตนเอง

โครงการ SIB หากมีการบริหารจัดการที่ดี มีผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้มีจิตอาสาที่มีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินการให้บรรลุความสำเร็จแล้ว โครงการ SIB จะเป็นประโยชน์อย่างมาก แม้ปัจจุบันยังมีภาวะเบียดเบียนที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการ เช่น การออกพันธบัตรในกรณีนี้อาจไม่สามารถกระทำได้อาจเนื่องจากไม่เข้าเงื่อนไขการเสริมสร้างความมั่นคงทางการเงิน เป็นต้น แต่หากภาครัฐเล็งเห็นประโยชน์จากการดำเนินโครงการนี้ก็ยังสามารถแก้ไขภาวะเบียดเบียนต่าง ๆ ได้ โดยรัฐบาลควรเป็นกลไกขับเคลื่อนหลัก จัดตั้งเวทีที่เปิดกว้างให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ตลอดจนภาควิชาการ ได้แลกเปลี่ยนความเห็นและประสบการณ์ โดยจัดเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ผลตอบแทนของโครงการที่ผ่านมา จัดให้มีการศึกษาความเป็นไปได้ โดยอาจดำเนินการนำร่องจากโครงการขนาดเล็ก ๆ ในระดับพื้นที่ มีกลุ่มเป้าหมายจำนวนไม่มาก ในระยะยาว เมื่อสามารถเชื่อมโยงโครงการเล็ก ๆ ในระดับพื้นที่เข้าด้วยกันแล้วก็จะเห็นผลลัพธ์ในระดับประเทศได้ โดยภาครัฐควรมีการศึกษา

เพื่อแก้ไขและเพิ่มเติมกฎระเบียบที่จะเอื้อให้เกิดโครงการความร่วมมือดังกล่าว เกิดการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วน มีการจัดตั้งองค์กรกลางที่จะเข้ามามีบทบาทเป็นกลไกขับเคลื่อนในระยะยาวต่อไป

บรรณานุกรม

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (ม.ป.ป.). พันธบัตรตอบแทนการพัฒนาสังคม (Social Impact Bond) : ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาประเทศ. สืบค้น 11 ตุลาคม 2560 จาก <http://www.kriengsak.com/Social%20impact%20bond>
- ชนิษฐา ปะกัณำหัง. (13 กรกฎาคม 2560). ทำความรู้จัก SIB พันธบัตรน้องใหม่ช่วยพัฒนา SMEs ไทย. สืบค้น 11 ตุลาคม 2560 จาก <https://tdri.or.th/2017/07/social-impact-bond-for-smes/>
- มนทิณี ยงวิกุล. (1 มิถุนายน 2559). ทฤษฎีความคิดบวก Social Impact Investing : ดิถอาวธองค์กรเพื่อสังคม. สืบค้น 12 ตุลาคม 2560 จาก <http://www.tcdc.or.th/creativethailand/article/CoverStory/25680>
- มูลนิธิเพื่อคนไทย. (27 กันยายน 2560). Social Impact Partnership “สมการใหม่” ของการ “ร่วมลงทุนทางสังคม”. สืบค้น 17 ตุลาคม 2560 จาก <http://khonthaifoundation.org/th/socialimpactpartnership/>
- สฤณี อาชวานันทกุล. (3 ตุลาคม 2556). กลไกใหม่ ๆ สำหรับ “การเงินเพื่อสังคม” (1): สิทธิวิธีที่การเงินจะเป็น “พลังที่ดีงาม”. สืบค้น 10 ตุลาคม 2560 จาก <https://thaipublica.org/2013/10/ten-ways-good-finance/>. (26 ธันวาคม 2556). กลไกใหม่ ๆ สำหรับ “การเงินเพื่อสังคม” (2): “พันธบัตรเพื่อสังคม” (Social Impact Bond). สืบค้น 11 ตุลาคม 2560 จาก <https://thaipublica.org/2013/12/social-impact-bond-structure/>. (23 มกราคม 2557). กลไกใหม่ ๆ สำหรับ “การเงินเพื่อสังคม” (3): ประสบการณ์จาก “พันธบัตรเพื่อสังคม” ของจริง. สืบค้น 11 ตุลาคม 2560 จาก <https://thaipublica.org/2014/01/social-impact-bond-case/>